

Lisää aiheesta "Vaatimaton väitöskirja Suomen kristillistymisestä" (Paula Purhonen)

Markus Hiekkänen arvioi *Tieteessä tapahtuu* -lehdessä 6/2001 otsikolla "Vaatimaton väitöskirja Suomen kristillistymisestä" väitöskirjani *Kristinuskon saapuminen Suomeen - Uskontoarkeologinen tutkimus* (Suomen Muinaismuistoyhdistys, 1998). Käsitykseni mukaan rakennusarkeologinen asiantuntemus ja positivistinen tutkimusote eivät ole paras mahdollinen lähtökohta arvioida uskontotieteen piirissä tehtyä tutkimusta, jonka tarkoituksena on pyrkiä selvittämään ja ymmärtämään pääosin menneisyyden kirjoituksettoman kulttuurin puitteissa tapahtunutta uskonnon ja maailmankuvan muutosta.

Humanistisen tutkimuksen yksi edellytys on tieteen piirissä käytävä avoin, tasapuolinen ja rakentava keskustelu. Julkaisemalla tieteellisen tutkimuksen, erityisesti väitöskirjaksi tarkoitettun, tutkija samalla asettuu alttiiksi julkiselle kritiikille. Joskus kritiikki näyttää tähtäävän muuhun kuin tutkimuksen edistämiseen ja voikin kysyä, mikä on juuri nyt tehnyt tarpeelliseksi lähes kolme vuotta sitten ilmestyneen väitöskirjan arvioinnin tiedemaailman ajankohtaisia aiheita esittelevässä julkaisussa?

Edelleen voi kysyä, onko sellaisesta kritiikistä, jonka ensisijainen tarkoitus on täysin mitätöidä tehty työ, todella hyötyä tulevalle tutkimukselle? Aikaisemmin Museoviraston rakennushistorian osastolla tutkijana työskennelleen, dosentti, akatemitutkija Markus Hiekkasen kirjoitus onkin asenteiltaan ja ilmaisuiltaan senlaatuinen, että aioin aluksi jättää siinä esitetyt mielipiteet omaan arvoonsa.

Koska kirjoituksessa kuitenkin asetetaan kyseenalaisiksi oman pätevyyteni ja ymmärrykseni lisäksi myös väitöskirjan uskontotiedettä ja taidehistoriaa edustavien esitarkastajien työ, sen yhden uskontotiedettä ja kahden arkeologiaa edustavan tarkastajan kyky arvioida korkeinta akateemista opinnäytettä (väitöskirjani hyväksyttiin arvosanalla *eximiacum laude approbatur*) samoin kuin uskontotieteen laitoksen jatkotutkintoja koskevat tarkoituserät, katson olevani pakotettu vastaamaan siihen, varsinkin kun teksti paikoin muuntelee sanomisiiani ja sisältää selviä väärinkäsityksiä.

Liitteet ja sivumäärän kasvattaminen

Sekä arvioinnin alku- että loppupuolella kiinnitetään huomiota siihen, että olen tehnyt samasta aiheesta liseniaatintyön arkeologian laitoksella ja tästä huolimatta väitöskirjan uskontotieteen laitoksella. Tämä on totta, mutta ei menettelynä mitenkään poikkeuksellista niin Helsingin yliopistossa kuin yliopistoissa yleensäkin. Nykyisin pidetään täysin hyväksyttävänä ja luonnollisena sitä, että kukin hakee opetusta ja ohjausta taholta, jolta katsoo sitä parhaiten saavansa.

Kritiikissään Hiekkänen on pääasiallisesti keskittynyt tutkimukseni materiaaliosuuteen ottamatta kantaa sen teoreettisiin ja metodisiin lähtökohtiin ja vain sivuten varsinaista tulkintaa. Erityistä huomiota hän kiinnittää liitteisiin arvelen niiden ensisijaisena tarkoituksena olevan sivumäärän lisääminen. Petiitillä painetuissa liitteissä on esitelty tutkimusaineisto: ristiriipukset ja niiden löytökontekstit, tutkimusaineiston yksittäisten hautojen määrät, tutkimuksen kannalta relevantit piirteet taulukoina, hauta- ja kalmistoaineisto sekä ajoituksen kannalta tärkeä esineryhmä rengassoljet ja niiden löytökontekstit. Tutkimusaineiston esitleminen liitteissä antaa mahdollisuuden keskittyä varsinaisessa tekstissä aineiston käsittelyyn ja tulkintaan. Tämä on yleinen tapa arkeologisen materiaalin pohjalta tehdyissä väitöskirjoissa, minkä Hiekkänenkin hyvin tietää. Koska aineistoa joudutaan tarkastelemaan useasta eri näkökulmasta, määrättyä toistoa ei silti voi välttää. Väitöskirjani kokonaislaajuus on kuitenkin 261 A4-kokoista sivua, joten mitään tarvetta sivumäärän keinotekoiseen kasvattamiseen ei ollut.

Varsinaisen arviointinsa Hiekkänen aloittaa luvulla "Käsitesekaannuksia" kiinnittäen aluksi huomiota siihen, etten ole määritellyt käsitettä "varhaiskeskiaika". Olen kuitenkin työssäni useassa kohdin maininnut arkeologian perinteisestä tavasta määrittää ristiretkiajan ja samalla esihistoriallisen ajan loppu esineettömän, kristilliseksi tulkitun hautaustavan omaksumisella. Jos Hiekkänen olisi malttanut syventyä työhöni paremmin, hän olisi ehkä oivaltanut, että juuri Hollolan Kirkailanmäen tapaisten kalmistojen/hautausmaiden kohdalla on mahdotonta vetää rajaa pakanallisen ja kristillisen hautaustavan välille. Jos kriteerinä kristilliselle hautaustavalle pidetään ehdotonta esineettömyyttä, Kirkailanmäki on ristiretkiajalla käyttöön otettu pakanallinen kalmisto. Pääosa haudoista (79 %) on kuitenkin esineettömiä, minkä lisäksi paikannimi ja lukuisten hautojen sijoittuminen pienelle alueelle viittaavat aidalla ympäröityyn, vihittyyn hautausmaahan.

Kovin suurena "sekavuutena" en pitäisi luvun "Muut pyhäinkuvia käsittävät riipukset" otsikkoa. Luku on osa alalukuja "4.2. Ristiriipukset" ja "4.2.1. Ristiriipusryhmät ja vastineet Itämeren piirissä", joten lienee odotettavissa, että myös tässä on tarkoitus esitellä eräs ristiriipusryhmä. Käsitteiden "kirkollinen esine" ja "ei-kirkollinen esine" selkiyttäminen olisi taas Hiekkänenin mukaan antanut mahdollisuuden kristinuskon organisoitumisen vaiheiden jäsentelyyn. Totean työssäni (sivu 58) vanhimpina kirkon piiristä säilyneinä pyhäinkuvina pidettävän Korppoon madonnaa 1200-luvun alkupuolelta ja Vanajan krusifiksia 1200-luvun loppupuolelta ja että kirkollisina esineinä voidaan pitää myös Halikon krusifiksia ja kahta enkolpioristiä, vaikka niissä keskiaikaisten kirkollisen taiteen piirteiden lisäksi on yhdistyneinä monia Pohjoismaiden viikinkiaikaisen taiteen elementtejä. Käsitettä "ei-kirkollinen" en tietääkseni ole käyttänyt, enkä näe millä tavalla kirkollisen ja ei-kirkollisen esineistön määrittely olisi parantanut mahdollisuuksiani selvittää kristinuskon organisoitumista kokonaisuutena.

Lähdepohjan "puutteet"?

Luvussa "Lähdepohjan puutteet" Hiekkänen ihmettelee, miksi olen jättänyt tutkimusaineistosta pois polttokalmistoissa olevat ruumishaudat, mm. Raision Mahittulan, jossa on "peräti 25" ruumishautaa (tutkimuksia johtaneen arkeologin mukaan niitä on 15) sekä Euran, Köyliön ja Yläneen ruumiskalmistot, todeten vielä minun tehneen sen ratkaisuni perustelematta. Raision Mahittulan aineiston hyödyntäminen tutkimustarkoituksiin ei kuitenkaan ole kaikin osin mahdollista, koska sitä koskeva tutkimusraportti puuttuu. Tämän mainitsen sivulla 251 kalmistoliitteessä, joka sisältää tiedot ristiretkiajalla tehdyistä ruumishautoista ja samalla ajalla käytössä olleista kalmistoista, myös sellaisista, joissa on ristiretkiaikaa vanhempia hautoja. Sivulla 115 totean: "Tutkimusaineistoksi käyttökelpoisia ovat vain puhtaat ristiretkiaikaiset kalmistokokonaisuudet, koska merovingi- ja viikinkiajalta saakka käytössä olleista ruumiskalmistoista ei löydöttömiä hautoja voi yleensä ajoittaa." Rajoittuminen vasta ristiretkiajalla käyttöön tulleiden kalmistojen tutkimiseen perustuu valitsemaani tutkimusmetodiin, jonka avulla seuraan työssäni tarkemmin määrittelemieni kristillisen hautaustavan piirteiden vähittäistä lisääntymistä, vertaan niiden perusteella kalmistoja toisiinsa ja vedän tästä johtopäätökset eri alueiden kristillistymisen ajankohdista.

Lähdepohjan vakavana puutteena Hiekkänen mainitsee myös sen, että "Kokemäeltä löytynyt ristiriipuksen katkelma, eräs vanhoja tunnettuja rautakauden löytöjä" on jäänyt pois tutkimusaineistosta. Ristiriipusaineistoa kootessani olen pyrkinyt siihen, että aineisto olisi kattava ja käynyt tätä varten läpi aihepiiriin liittyvän kirjallisuuden lisäksi arkeologian osaston pääluettelon, joka sisältää tiedot käytännöllisesti katsoen kaikista Suomesta löydetyistä rautakautisista esineistä. Rautakauden kokoelmien täydelliseen läpikäymiseen minulla ei ole ollut mahdollisuuksia. Ensimmäiset ristiriipuksia koskevat tieteelliset artikkelini julkaisin jo 1980-luvulla, minkä lisäksi olen pitänyt niistä lukuisia esitelmiä. Missään yhteydessä ei ole käynyt ilmi, että aineistosta puuttuu tällainen tunnettu esine. Vaikka Hiekkasella olisi nyt arvioinnissaan ollut erinomainen mahdollisuus saattaa yleiseen tietoon tämä tärkeä löytö, hän kuitenkin jostain syystä jättää mainitsematta sen tarkemman löytöpaikan, samoin kuin kokoelman, johon se nykyisin kuuluu.

Toisin kuin ristiriipusten kohdalla, en ole muiden kristillisiin vaikutteisiin viittaavien esineiden kohdalla pyrkinyt kattavuuteen ja niitä käsittelevän luvun otsikko onkin "Kristillisiä kuva-aiheita keskisen ja myöhäisen rautakauden arkeologisessa löytöaineistossa". Hiekkasen mainitseman Lempäälän kirkosta löytyneen "upean, ristinmuotoiseen hopeakehykseen upotetun vuorikristallin" lisäksi käsittelyn ulkopuolelle on varmasti jäänyt muitakin tällaisia esineitä.

Monenlaisia tulkintamahdollisuuksia

Luvussa "Aineiston hallinta" Hiekkänen tarttuu tulkintaani, joka koskee Halikon krusifiksin ylimmän haaran yläosassa olevia kuva-aiheita, jotka C.A. Nordman on

määrittänyt enkeliksi ja suitsutusastiaksi. Hiekkänen kirjoittaa asiasta seuraavasti: "Purhonen pyrkii murtamaan analyysin tuloksia varsinkin ikonografian ja ajoituksen suhteen onnistumatta. Niinpä hän joutuu eliminoimaan tulkinnassaan krusifiksin "pallomaisen esineen" (Purhosen määrittely), jonka Nordman jo asianmukaisesti totesi olevan suitsutusastia. Poistamalla esineen mielestään Purhonen voikin tulkita esinettä pitävän käden kuuluvan Jumalalle, "jota usein kuvataan pelkällä alaspäin osoittavalla kädellä". Työssäni on sivulla 93 kuva 116, jonka kuvateksti kuuluu seuraavasti: *"Halikon krusifiksin ristin ylimpään haaraan on kuvattu mahdollisesti enkeli ja suitsutusastia."* Sivulla 117 totean krusifiksin alimman ja ylimmän enkelihahmon yhteydessä olevan elementtejä, joita ei voi varmuudella tulkita. Pyrkimättä mitenkään murtamaan Nordmanin analyysiä esittelen silti muitakin tulkintamahdollisuuksia: *"Ylähaaran hahmo voitaisiin tulkita Jumalaksi, jota usein kuvataan pelkällä alaspäin osoittavalla kädellä. Suitsutusastiat esiintyvät tavallisesti toisin kuin tässä parittain ja edustavat jumaluuden läsnäoloa."*

Mitä tulee Halikon krusifiksin ajoitukseen, en suoranaisesti väitä sen olevan 1000-luvulta, vaikka käytettävissä olevan vertailuaineiston perusteella esitän sen mahdollisuuden. Totean myös, että Nordmanin ajoitus 1100-luvun alkuun on tuskin ainakaan liian varhainen. Jo Nordman esitti käsityksen, jonka mukaan krusifiksi ja siihen liittyvä ketjulaite ovat ehkä kahden eri mestarin valmistamia. Eräät ketjulaiteen tyylipiirteet ajoittavat sen 1100-luvun puolivälin tienoille. Krusifiksi on kuitenkin toisin kuin ketjulaite hyvin kulunut, joten on syytä olettaa sen olevan huomattavasti ketjulaitetta vanhempi. Se, onko krusifiksi valmistettu 1000-luvun lopussa vai 1100-luvun alussa ei ole oleellista tutkimukseni keskeisen problematiikan, Suomen kristillistymisprosessin ja sen seurausten kannalta.

Kovasti Hiekkänen näyttää tuhtuneen myös onnetonta piispa Rudolphusta koskevasta ajatusleikistäni. Siinä totean, että mikäli Paavali Juustenin piispankronikan tiedot pitäisivät paikkansa ja joku sen mainitsemista piispoista olisi todella omistanut Halikon aarteen, parhaiten kysymykseen tulisi juuri mainittu piispa. Hänen kerrotaan joutuneen kuurilaisten ryöstämäksi ja kuolleen Kuurinmaalla vuonna 1178. Turku-nimeä taas joudutaan arkeologiassa käyttämään tänä aikana kalmistojen levinnän perusteella tiheästi asutusta alueesta, joka myöhemmin tunnetaan Turku-nimisenä kaupunkina. Turku-nimen käyttö ei vähimmässäkään määrin ota kantaa kaupungin perustamisajankohtaan sen enempää kuin alueen kaupunkistatukseenkaan.

Argumentoinnin "kaoottisuutta ja spekulaiivisuutta"?

Mikkelin Tuukkalan ja Visulahden mahdollisia rakennuksenjäännöksiä koskevan tulkintani osalta Hiekkänen toteaa niiden osoittavan "argumentointini kaoottisuutta ja spekulatiivisuutta sekä niiden taustalla olevaa tietämättömyyttä". Mikkelin Visulahden kalmiston arkeologiset kaivaukset on vuosina 1954-1955 toteuttanut arvostettu rautakauden tutkija Jorma Leppäaho. Hän kirjoittaa kaivauskertomuksessaan otsikolla

"Kirkon paikka" seuraavasti:

"Maantien sivuun mutta kuitenkin keskelle hautoja muodostui haudoista tyhjä tila, kooltaan 7 x 11 m. Suunta selvästi länsi - itä. Mahdollista on, että paikalla on ollut puurakennus, joka on hävinnyt jälkiä jättämättä. Koko tyhjä alue kaivettiin pohjiaan myöten perusteellisesti. Mitään kiviperustusta tai paalunjälkiä ei tavattu. Vain nokiläikkiä, erilaisia kooltaan ja muodoltaan. Ne alkoivat heti peltomullan alta eikä niiden ryhmittymisestä voi tehdä mitään varmoja päätelmiä. Ne saattavat tietenkin olla jäännöksiä palaneesta paikalla olleesta rakennuksesta kohdissa, jotka ovat menneet tavallista kulttuurimaan tasoa syvemmälle. Erikoista on, että nokijälkiä ei tavattu itse tyhjäntilan keskustassa, vaan sivuilla. Selvää on myös se, että jos paikalla on ollut rakennus - ovat nokiläikät enää aivan viimeiset jäljet siitä. Kaiken muun on aura hävittänyt. Tämä on sitäkin selvempää kuin tiedämme, että hautojen päälliskerrokset miltei kauttaaltaan ovat olleet aurauksen vahingoittamia. Mitä itse rakennukseen tulee voisi olettaa että se on ollut kirkko. Näin vähäisten jälkien perusteella on toivotonta yrittää määrittellä rakennuksen pohjakaavaa. Sanottakoon kuitenkin, että paikalle mahtuu hyvin suorakaiteen muotoinen rakennus itä-länsisuunnassa, jolla on ollut pituutta 8-10 m ja leveyttä 5-6 m. Tällöin nokiläikät osuvat kutakuinkin oletettujen seinien kohdalle."

Mikkelin Tuukkalaa taas on vain harvoin päästy tutkimaan varsinaisten arkeologien toimesta ja haudat ovatkin usein paljastuneet erilaisten työhankkeiden yhteydessä. Kalmiston kaikkien, eri vuosina tutkittujen hautojen keskinäistä sijaintia ei siksi ole mahdollista rekonstruoida käytettävissä olevan kartta-aineiston perusteella. Myöskään muussa aineistossa ei mikään viittaa siihen, että juuri vuonna 1886 sotilaiden harjoituskenttä tasoitettaessa löydettyjen ja majuri Tuderuksen dokumentoimien hautojen keskelle jääneen tyhjän alueen kohdalla olisi myöhempinä vuosina löydetty hautoja. Vuoden 1886 yleiskartassa on kuitenkin useita hautoja, joiden keskinäisessä sijainnissa voi havaita ryhmittymistä toisaalta itse vainajien ominaisuuksien, toisaalta niiden keskellä olevan tyhjän alueen suhteen.

Hiekkasen toteamusta, että joka tapauksessa "kirkkorakennusten" pohjakaava on väärä ja että suorakaiteenmuotoinen rakenne tuli käyttöön 1200-luvun jälkipuoliskolla, Mikkelin kaltaisella syrjäseudulla aikaisintaan 1300-luvulla, en käsitä. Luonnollisin rakennusmateriaali varhaisimpien kirkkorakennusten kohdalla on meidän maassamme ollut puu. Leppäahon maininta paalunjälkien puuttumisesta viittaa hirsisalvosrakennukseen, jotka tehdään useimmiten suorakaiteen muotoisiksi. Hiekkanen myös toteaa, että kalmiston "tyhjän alueen" käyttäminen kirkkorakennuksen määrittelyyn perustuu käsitykseen, jonka mukaan kirkkorakennuksen sisään ei haudattu vainajia ennen kuin vasta keskiajan jälkeen ja että käsitys on perustunut historiallisista lähteistä kuten kanonisesta laista tehtyihin tulkintoihin, mutta että sitä eivät tue arkeologiset tutkimukset. Edelleen hän esittää käsityksensä, että kirkkorakennuksiin on kaikkialla kristillisessä Euroopassa haudattu aina siitä lähtien kuin kristinusko on tullut kullekin alueelle.

Rakennusarkeologinen asiantuntemus ja positivistinen tutkimusote ei riitä

Mitä tulee "historiallisista lähteistä kuten kanonisesta laista" tehtyihin tulkintoihin, olen tutkimuksessani sivuilla 128-129 nimenomaan korostanut, että *kanonisesta laista poiketen* pohjoismaisessa lainsäädännössä on kiinnitetty huomiota hautausmaan aitaamiseen ja aidan kunnossapitoon sekä hautojen sijoitteluun vainajan sukupuolen ja yhteiskunnallisen aseman mukaan. Pohjoismaisessa lainsäädännössä on siis säännöksiä hautausmaan jakamisesta erilaisiin hauta-alueisiin, jolloin määrittely tapahtui juuri kirkkorakennukseen nähden. Kirkon itäpuoli oli halutuim hautapaikka alttarin läheisyyden, mutta myös "kattotipan" takia. Päälähteenä niin hautojen sijoittelun kuin "kattotipan" merkityksenkin suhteen olen käyttänyt Bertil Nilssonin laajaa, Upsalan yliopistossa tehtyä väitöskirjatutkimusta *De Sepulturis. Gravrätten i Corpus Iuris Canonici och i medeltida nordisk lagstiftning*, joka on ilmestynyt vuonna 1989 Tukholmassa *Biblioteca Theologiae Practicae* -sarjassa. Tämä tutkimus näyttää ilmeisesti jääneen Hiekkaselle tuntemattomaksi. Vaikka Keski-Euroopassa jo varhain haudattiin kirkkojen sisäpuolelle - tosin on olemassa runsaasti esimerkkejä myös kirkoista, joissa näin ei menetelty - edellä mainitut pohjoismaisen hautaoikeuden säännökset osoittanevat, että tapa ei ollut nyt tarkastelun kohteena olevana ajanjaksona ainakaan yleisesti käytössä Pohjoismaissa.

Arviointinsa lopussa Hiekkanen vielä kyseenalaistaa kirjallisuudessa usein esiintyvän tulkinnan miehenhautoissa olevien ristiriipusten liittymisestä primsignaatioon. Omassa tutkimuksessani olen esittänyt erilaisia syitä sille, miksi Turun seudulla, Laitilassa (jonka Hiekkanen unohtaa mainita) ja Karjalassa esiintyvät ristiriipukset todella saattaisivat edustaa tällaista varhaista "ristin ottamista". Ilmiölle on mahdollista yrittää löytää muitakin selityksiä, mutta silloin ne tulisi pyrkiä asianmukaisesti perustelemaan.

Käsitykseni mukaan rakennusarkeologinen asiantuntemus ja positivistinen tutkimusote eivät ole paras mahdollinen lähtökohta arvioida uskontotieteen piirissä tehtyä tutkimusta, jonka tarkoituksena on pyrkiä selvittämään ja ymmärtämään pääosin menneisyyden kirjoituksettoman kulttuurin puitteissa tapahtunutta uskonnon ja maailmankuvan muutosta. Kaikesta huolimatta toivotan dosentti Hiekkaselle hauskoja ja antoisia hetkiä hänen omien keskiaikaisiin kivikirkkoihin liittyvien tutkimustensa parissa - jäämme mielenkiinnolla odottamaan niiden tuloksia. Itse joudun keskittymään aivan toisenlaisiin tulevaisuuden haasteisiin, joten keskustelu väitöskirjani tiimoilta päättyy omalta osaltani tällä erää tähän.

Kirjoittaja on Museoviraston arkeologian osaston johtaja ja Helsingin yliopiston uskontoarkeologian dosentti.

